

ANDRZEJ SYLWESTRZAK

INSTYTUCJA PRAW I WOLNOŚCI OBYWATELSKICH W KONSTYTUCJONALIZMIE RADZIECKIM

Realizacja praw i wolności obywatelskich jest jednym z głównych czynników rozwoju demokracji socjalistycznej. Państwo socjalistyczne, opierając swe podstawy ustrojowe na filozofii marksizmu-leninizmu dąży do uczynienia z jednostki centralnej wartości i ujmuje funkcje aparatu państwowego m. in. pod kątem możliwości ich wykorzystania w procesie zabezpieczenia praw obywatela. Ewolucja praw obywatelskich w konstytucjonalizmie radzieckim jest przykładem ciągłego — mimo pojawiających się niekiedy czynników hamujących — kształtowania się nowych, bardziej doskonałych form w stosunkach między państwem a jednostką. W. I. Lenin podkreślał, iż ustrój socjalistyczny „przenosi środek ciężkości z formalnego przyznania wolności (jak to było w parlamentarystyce burżuazyjnej) na faktyczne zabezpieczenie posługiwania się swobodami ze strony mas pracujących”¹. Szczególna zatem rola państwa wiąże się z koniecznością aktywnego kształtowania tzw. sfery gwarancji praw obywatelskich w ich materialnym i prawnym ujęciu.

I

Przejęcie, w rezultacie rewolucji socjalistycznej w Rosji, władzy przez organy reprezentujące interesy klas pracujących, otworzyło nowy etap także w realizacji praw obywatelskich. Podsumowaniem pierwszego okresu kształtowania się państwa radzieckiego była uchwalona przez V Zjazd Rad w dniu 10 VII 1918 r. Konstytucja RFSRR². Przyjęta przez nią zasada szerokich praw i wolności obywatelskich znajdowała swe źródło w licznych wcześniejszych aktach prawnych.

Konstytucja RFSRR z 1918 r. zamieszczała, jako rozdz. I, uchwaloną przez III zjazd Rad „Deklarację Praw Pracującego i Wyzyskiwanego Narodu”, w której unormowany został podstawowy katalog praw i wolności

¹ W. I. Lenin, *Polnoje sobranije soczinenii*, t. 36, s. 73 - 74.

² *Istoria sowietskoj konstituciji w dokumentach 1917 - 1956*, Moskwa 1957, s. 142 i nast.

obywatelskich. W jej treści, obok ogólnych sformułowań o socjalistycznych podstawach państwa radzieckiego, wyszczególniono szereg konkretnych praw i wolności obywatelskich: wolność sumienia i wyznania (art. 13), wolność słowa (art. 15), wolność stowarzyszeń (art. 16), prawo do nauki (art. 17), równość wszystkich wobec prawa (art. 22), prawo azylu (art. 21), a w osobnej części (rozdz. IV) prawa wyborcze. Konstytucja RFSRR sankcjonowała (art. 23) możliwość pozbawienia poszczególnych obywateli praw obywatelskich, w przypadku jeżeli wykorzystywali je niezgodnie z dążeniami państwa radzieckiego. Mając na uwadze znaczenie czynnego i biernego prawa wyborczego, konstytucja (w art. 65) stanowiła, iż niektóre grupy osób np. obywatele zatrudniający w celach zysku najemną siłę roboczą, żyjący z dochodów nie pochodzących z pracy, duchowni cerkwi prawosławnej itp., są pozbawieni tych praw. Konstytucja RFSRR będąc podsumowaniem dotychczasowej ewolucji ustroju radzieckiego³ zawierała wiele sformułowań programowych dotyczących dalszej realizacji celów państwa dyktatury proletariatu.

Podpisanie Umowy z dnia 30 XII 1922 r. o powstaniu ZSRR⁴, a następnie uchwalenie Konstytucji ZSRR z 1924 r., przyniosło pewne zmiany w dziedzinie praw obywatelskich. Dając wyraz ustanowieniu federacji radzieckiej na zasadach związku równych i wolnych republik⁵, konstytucja nie normowała jednak stosunku obywatela do państwa. Stała się ona w dalszym ciągu podstawą przyjęcia nowych lub wprowadzenia odpowiednich zmian w treści konstytucji republikańskich (art. 5)⁶. Powstałe następnie konstytucje republikańskie zmierzały, po pierwsze, do konkretyzacji norm konstytucji federalnej, po drugie, uzupełniały jej postanowienia w dziedzinie praw obywatelskich, wzorując się na Konstytucji RFSRR z 1918 r. Konstytucje te łączyły zakres praw obywatelskich, podobnie jak to czyniła Konstytucja RFSRR z 1918 r., z zadaniami państwa dyktatury proletariatu odpowiednio przestrzegając kryteriów

³ W dziedzinie praw obywatelskich przed uchwaleniem Konstytucji RFSRR z 1918 r. wydano następujące podstawowe akty: uchwałę RKL z dn. 11 XI 1917 r. O ośmiogodzinnym dniu pracy, uchwałę RKL z dn. 14 XI 1917 r. O ubezpieczeniach społecznych, uchwałę RKL z dn. 14 VI 1918 r. O urlopach, ponadto dotyczyły tego problemu akty takie jak rozporządzenie O przejęciu ziemi w ręce komitetów ziemskich, ustawa CIK O kontroli robotniczej, dekret WCIK O WSNCh, dekret WCIK O nacjonalizacji banków, dekret WCIK z dn. 4 XII 1917 r. O prawie odwoływania delegatów, dekret RKL z dn. 5 XII 1917 r. O sądzie, dekret RKL z dn. 2 II 1918 r. O oddzieleniu cerkwi od państwa i szkoły od cerkwi i inne.

⁴ *Istoria sowieckiej konstytucji ...*, op. cit., s. 394 - 398.

⁵ Por. D. Ł. Złatopolskij, *SSSR — fiedieratiwnoje gosudarstwo*, Moskwa 1967, s. 95 i nast.

⁶ Uchwalono wówczas Konstytucję RFSRR z dn. 1 V 1925 r., Konstytucję ZFSRR z dn. 14 IV 1925 r., Konstytucję BSRR z dn. 11 IV 1927 r., Konstytucję Tadź. SRR z dn. 30 III 1927 r., Konstytucję Uk. SRR z dn. 15 V 1929, Konstytucję Uz SSR z dn. 28 III 1931 r.

klasowych w przyznanych możliwościach ich wykorzystania⁷. Uzupełniając dotychczasowy katalog prawami wyborczymi — co także pomijała Konstytucja ZSRR z 1924 r. — konstytucje republikańskie określały tryb wyborów organów przedstawicielskich⁸, przyjmując wzory Konstytucji RFSRR z 1918 r.

II

Ugruntowanie ekonomicznych podstaw społeczeństwa socjalistycznego nastąpiło w ZSRR po przeprowadzeniu industrializacji (1926- 1929) i kolektywizacji rolnictwa (1930 - 1934), umożliwiając następnie wkroczenie Związku Radzieckiego w kolejną fazę budownictwa państwowego. Procesy te stały się m. in. podstawą nowego ujęcia instytucji praw i wolności obywatelskich, odpowiadającego społeczno-politycznym warunkom osiągniętym w rezultacie dotychczasowych przemian. Co prawda, w odniesieniu do osób reprezentujących były klasy wyzyskujące, wydano w latach 1931 - 1934 szereg aktów prawnych, przywracających im w poważnym zakresie podstawowe prawa cywilne i polityczne, np. prawa wyborcze, to jednak procesy te nie znalazły wyrazu w normach rangi konstytucyjnej⁹. Chodziło o uchylenie w płaszczyźnie konstytucyjnej i ustawodawczej pozostałych jeszcze ograniczeń, co — w sensie społecznym — było następstwem likwidacji klas żyjących z wyzysku, ogólnej poprawy sytuacji ekonomicznej oraz zmiany postawy społeczno-politycznej mas chłopskich¹⁰. Warunki te obiektywnie umożliwiły dalszy rozwój demokracji socjalistycznej, co znalazło wyraz także w stosunkach między państwem a obywatelem. Na etapie wówczas osiągniętym konieczne stało się rozszerzenie sfery praw i wolności obywatelskich przy jednoczesnym ustanowieniu gwarancji zabezpieczających ich realność.

Przystąpiono do opracowania projektu nowej konstytucji, wytyczną którego była uchwała Plenum KC WKP(b) z dnia 1 II 1935 r., postulująca wprowadzenie do „ . . . Konstytucji ZSRR zmian w kierunku: a) dal-

⁷ Por. art. 69 Konstytucji RFSRR z 1925 r., art. 71 Konstytucji BSRR z 1927, art. 65 Konstytucji Tadż. SSR z 1927 r., art. 67 Konstytucji Uk. SSR z 1927 r., art. 89 Konstytucji Uz. SSR z 1931 r.

⁸ Por. rozdz. IV Konstytucji RFSRR z 1925 r., tytuł XI Konstytucji BSRR z 3 927 r., rozdz. IV Konstytucji Tadż. SSR, rozdz. III Konstytucji Uk. SSR z 1929 r., rozdz. III Konstytucji Uz. SSR z 1931 r.

⁹ Por. Uchwałę Prezydium CIK i RKL ZSRR z dn. 22 IV 1931 r. O trybie przywracania praw cywilnych wysiedleńców kułakom, uchwałę Prezydium CIK ZSRR z dn. 17 III 1933 r. O trybie przywrócenia praw wyborczych dzieciom kułaków, uchwałę CIK ZSRR z dn. 27 V 1934 r. O trybie przywracania praw cywilnych byłym kułakom, Instrukcję CIK ZSRR z dn. 2 X 1934 r. O wyborach do Rad w 1934 - 1935 r.

¹⁰ A. Burda, *Prawa obywatelskie w konstytucjonalizmie socjalistycznym*, w: *Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 171.

szej demokratyzacji systemu wyborczego w sensie zastąpienia wyborów niezupełnie równych — równymi, wielostopniowych — bezpośrednimi, jawnych — tajnymi, b) ścisłego określenia społeczno-ekonomicznej podstawy konstytucji w sensie dostosowania jej do obecnego ustosunkowania sił klasowych w ZSRR"¹¹. Uchwalona w dniu 5 XII 1936 r. Konstytucja ZSRR¹² stanowiła, z formalnego punktu widzenia, istotny krok w ewolucji praw i wolności obywatelskich, odpowiadający zaistniałemu w ZSRR stadium rozwoju stosunków społecznych, ekonomicznych i politycznych.

Konstytucja ZSRR z 1936 r. w znacznie pełniejszym stopniu niż dotychczasowe konstytucje radzieckie określiła zakres podstawowych praw i wolności obywatelskich. Odrzuciła istniejące jeszcze ograniczenia, w szczególności w dziedzinie tzw. praw politycznych, przyjmując jako punkt wyjścia zasadę równości wobec prawa (art. 123). Konstytucja zawiera bogaty katalog praw dotyczących podstawowych dziedzin życia społecznego. Sprowadzić je można do czterech grup: a) prawa społeczno-ekonomiczne (prawo do pracy — art. 118, prawo do wypoczynku — art. 119, prawo do materialnego zabezpieczenia na starość — art. 120), b) prawa polityczne (prawa wyborcze — rozdz. IX oraz prawa zapewniające obywatelowi udział w powoływaniu i kontroli organów państwowych), c) prawa oświatowo kulturalne (prawo do nauki — art. 121) i d) wolności osobiste (wolność sumienia i wyznania — art. 124, wolność słowa, zgromadzeń, wieców, demonstracji i pochodów — art. 125, wolność zrzeszeń — art. 126). Biorąc za podstawę powyższą klasyfikację oraz pamiętając, iż nie jest ona jedyną możliwą¹³, podkreślić należy, iż prawa należące do jednej kategorii wpływają w praktyce na inne, uzależniając stopień i możliwości ich wykorzystania.

Konstytucyjne prawa i wolności są jedynie formami określającymi m. in. szczególny tryb funkcjonowania organów państwowych zmierzający do urzeczywistnienia możliwie pełnego ich wykorzystania¹⁴. Mając na uwadze ideologiczne podstawy socjalizmu, stwierdzić należy, iż zahamowanie procesu coraz pełniejszej realizacji praw obywatelskich, nastę-

¹¹ KPSS w rezolucjach i reszeniach sjezdów, koferiencji i plenumów CK, Moskwa 1953, t. 2, s. 809.

¹² *Istoria sowieckiej konstytucji...*, op. cit., s. 729 - 748.

¹³ Klasyfikację taką znajdujemy u A. Burdy, op. cit., s. 1185, M. S. Strogowicz np. dzieli prawa obywatelskie na pięć grup: 1) wolności polityczne, 2) prawa wyborcze, 3) prawa socjalne, 4) prawa wolności osobistej, 5) równość praw obywatelskich, w *Socialistическое право и права личности*, w: *Problemy sowieckiego socialistического gosudarstwa i prawa w sowremennyj pieried*, Moskwa 1969, s. 232.

¹⁴ Por. M. G. Kiriczenko, *Wielikaja Oktabrskaja Riewolucija i stanowlenije osnow konstitucionnogo zakonodatielstwa*, w: *Uczenyje Zapiski*, Moskwa 1968, Wyпуск 13, s. 21 oraz M. G. Kiriczenko, *Sowietskaja socialistичесkaja diemokracija: puti i formy jejo razwitija*, Sow. Gos. i Pr. 1965, nr 11.

pującego w granicach obowiązujących norm prawnych, byłoby wypaczeniem dążeń państwa socjalistycznego, stając się czynnikiem opóźniającym rozwój demokracji socjalistycznej.

Lakoniczność i ogólnikowość niektórych sformułowań konstytucji radzieckiej, także w dziedzinie praw obywatelskich, ułatwiała w okresie tzw. „kultu jednostki” omijanie i łamanie ustanowionych konstytucyjnie norm oraz w rezultacie m. in. wzrostu roli i braku odpowiedzialności organów administracyjnych, czyniąc w wielu przypadkach z norm konstytucyjnych jedynie podstawę rozbudowanej propagandy politycznej¹⁵.

Doniosły wpływ na sposób realizacji praw obywatelskich wywarły uchwały XX Zjazdu KPZR (obradującego w dniach 14-25 II 1956 r.). Zreorganizowano wówczas metody funkcjonowania aparatu państwowego oraz podjęto wiele środków służących zapewnieniu poszanowania praworządności i praw jednostki¹⁶. „Zjazd całkowicie aprobejuje — czytamy w uchwałach — posunięcia KC KPZR w kierunku umocnienia praworządności radzieckiej, bezwzględного poszanowania praw obywateli, zagwarantowanych przez konstytucję radziecką oraz zobowiązuje wszystkie instancje partyjne i organy radzieckie, by czujnie stały na straży praworządności, by stanowczo i surowo kładły kres przejawom bezprawia, samowoli, naruszania socjalistycznego porządku prawnego”¹⁷. XX Zjazd podkreślił konieczność podejmowania wysiłków służących podniesieniu aktywności mas, zaangażowaniu każdej jednostki w budownictwie socjalistycznym, poprzez m. in. systematyczne doskonalenie pracy aparatu państwowego oraz prowadzenie walki z jego biurokratyzacją¹⁸. Znaczenie uchwał XX Zjazdu polegało także na tym, iż potępiły one dotychczasową praktykę, nierzadko wiążącą się z otwartym gwałceniem w skali masowej podstawowych praw obywatelskich, czemu towarzyszyła zazwyczaj błędna propaganda uzasadniająca to rzekomą obroną zdobyczy rewolucji socjalistycznej. Uchwały XX Zjazdu KPZR wskazały dalsze drogi ewolucji państwa radzieckiego oparte na zagwarantowaniu praworządności i poszanowaniu praw jednostki.

III

Słuszny, moim zdaniem, jest pogląd reprezentowany przez M. S. Strogowicza, iż miejsce i rola jednostki uzależniona jest nie tylko od konkretnie przyznanych jej praw, ale wiąże się także z układem stosunków zaistniałych w sferze produkcji, polityki i kultury¹⁹. Nie oznacza to, iż

¹⁵ Por. B. W. Krawcow, *Istoriczeskoje razwitiije Konstitucii SSSR*, w: *Torżestwo leninskoj nacionalnoj politiki*, Moskwa 1963, s. 208 - 209.

¹⁶ Materiały XX Zjazdu KPZR, referaty, wybór przemówień, uchwały i rezolucje, Warszawa 1956.

¹⁷ Ibidem, s. 598.

¹⁸ Ibidem, s. 598 - 599.

¹⁹ M. S. Strogowicz, op. cit. s. 218.

kwestionuje się wartość regulacji prawnych, pamiętać jednak należy, iż system prawa formułuje określone powinności, konkretne warunki natomiast, w których następuje realizacja normy prawnej, decydują o stopniu jej urzeczywistnienia. Szczególną rolę w tej sytuacji odgrywają gwarancje praw obywatelskich, które zapewnić powinny ukształtowanie takiego układu stosunków między państwem a obywatelem, w którym jednostka miałaby przyznany odpowiedni zakres środków służących obronie jej praw²⁰. Konstytucyjna instytucja praw obywatelskich nie likwiduje jeszcze możliwości powstania konfliktu między jednostką a państwem. Jej zakres powinien jednak ustanawiać środki zapobiegające występowaniu takich sytuacji, poprzez stwarzanie jednostce odpowiednich warunków demonstrowania swych przekonań i wywierania wpływu na działalność organów państwowych.

Środki prawne, czyli tzw. gwarancje prawne, odgrywają tutaj doniosłe znaczenie. A. W. Mickiewicz definiuje je jako „ustanowiony przez państwo radzieckie porządek funkcjonowania organów państwowych i innych instytucji społecznych, zapobiegający naruszeniom praw obywatelskich, służący także przywracaniu tych praw oraz pociąganiu do odpowiedzialności osób winnych ich naruszeń”²¹. Szczególna rola gwarancji prawnych wiąże się z okolicznością, co także podkreślają teoretycy radzieccy²², iż zawierają one m. in. odpowiedni zakres środków służących walce z biurokratyzacją aparatu państwowego. Wysiłki zmierzające do podporządkowania aparatu państwowego społeczeństwu łączą się bowiem z ciągłym rozszerzaniem i doskonaleniem gwarancji praw obywatelskich²³.

Biorąc za przykład instytucję skarg i wniosków, wskażę na sposób jej funkcjonowania, podkreślając wagę ustrojową gwarancji formalnych. Problem skarg i wniosków stał się przedmiotem dyskusji toczącej się na forum najwyższych instancji partyjnych. KC KPZR we wrześniu 1967 r. podjął uchwałę „O usprawnieniu pracy w dziedzinie rozpatrywania wniosków oraz o organizacji przyjęć ludności”²⁴, w której stwierdził, iż dotychczasowy sposób załatwiania tych spraw był niezadowolający, w re-

²⁰ Por. C. A. Jampolskaja, *O subiektywnych prawach sowieckich grażdan i ich garancijach*, w: *Woprosy sowieckogo gosudarstwiennogo prawa*, Moskwa 1959, s. 188-189, N. G. Saliszczewa, *Grażdanin i administratiwnaja jurisdikcija w SSSR*, Moskwa 1970, s. 9 - 11.

²¹ A. W. Mickiewicz, *O garantijach praw i swobod sowieckich grażdan*, Sow. Gos. i Pr. 1963, nr 8, s. 28.

²² Por. np. C. A. Jampolskaja, op. cit., s. 163, N. G. Aleksandrow, *Prawo i zakonnost w pieriod stroitielstwa kommunizma*, Moskwa 1961, s. 230, A. W. Mickiewicz, op. cit., s. 31 - 32, N. G. Saliszczewa, op. cit., s. 130.

²³ Por. W. I. Popowa, *W. I. Lenin o sowerszenstwowanii gosudarstwiennogo apparata*, Sow. Gos. i Pr. 1969, nr 5, s. 53 i nast.

²⁴ Patrz: Prawda z dnia 17 IX 1967 r. lub Izwestia z dnia 18 IX 1967 r.

zultacie czego do instytucji centralnych napływała poważna ilość wniosków, które powinny być rozpatrzone na miejscu²⁵. Idąc w ślad tych zaleceń Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wydało w dniu 12 IV 1968 r. dekret „o trybie rozpatrywania wniosków, podań i skarg obywateli²⁶. Podkreślić należy, iż dekret nawiązywał do bogatych tradycji radzieckich, wiążących się z uchwałą VI Zjazdu Rad „o dokładnym wykonaniu ustaw”²⁷, dekretem RKL — zredagowanym przez W. I. Lenina — „O walce z niedbalstwem”²⁸ oraz uchwałą CIK ZSRR z dnia 14 XII 1935 r. „o załatwianiu spraw związanych z rozpatrywaniem skarg obywateli”²⁹.

Dekret z dnia 12 IV 1968 r. „o trybie rozpatrywania wniosków, podań i skarg obywateli” przyjął zasadę, iż organy państwowe i społeczne obowiązane są do rozpatrywania skarg i wniosków. Art. 5 stanowi, iż „zabrania się kierowania skarg obywateli do rozstrzygnięcia podmiotom, czynności których zostały zaskarżone”. Celem realizacji tych zasad dekret przewidział szereg środków instytucjonalnych, jak obowiązek przyjęcia i rozpatrywania przez organ, zgodnie z uprawnieniami, skarg obywateli, w przypadku natomiast braku kompetencji, skierowania sprawy w terminie pięciodniowym do instytucji kompetencyjnie właściwej. Dekret ustanowił terminy załatwiania skarg i wniosków oraz zobowiązał kierowników instytucji, przedsiębiorstw i organizacji do osobistego przyjmowania w tym celu obywateli. Przewidziane zostały nadto sankcje względem osób dopuszczających się naruszeń ustalonego trybu załatwiania skarg i wniosków.

Doniosłym problemem jest jawność postępowania organu administracyjnego w trakcie rozstrzygania skarg i wniosków, w związku z czym dekret w art. 11 i 12 zobowiązał organy wykonawcze rad do współdziałania w rozstrzyganiu tych spraw z radnymi, przedstawicielami organizacji społecznych, kontroli ludowej, przodującymi robotnikami, urzędnikami, kolchoźnikami. Dekret rozciąga przewidzianą procedurę na skargi skierowane do poszczególnych instytucji przez redakcje gazet. Chodziło tu o rozszerzenie problemu rozpatrywania skarg i wniosków i przeniesienie go z płaszczyzny wewnętrznego trybu funkcjonowania administracji, na płaszczyznę współdziałania społeczeństwa w ich załatwianiu, co umożliwiło aktywowi społecznemu prowadzenie m. in. bezpośredniej kontroli administracji³⁰.

²⁵ Por. dane statystyczne przytoczone w tej mierze przez N. G. Saliszczewą, op. cit., s. 74 - 75.

²⁶ Wiedmosti Wierchownogo Sowjeta SSSR, 1968, Nr 17, s. 144.

²⁷ SU RSFSR, 1918, Nr 90, s. 908.

²⁸ SU RSFSR, 1920, Nr 1 - 2, s. 7.

²⁹ SU SSSR, 1936, Nr 31, s. 274.

³⁰ Por. N. G. Saliszczewa, op. cit., s. 72-73; M. I. Jeropkin, Ł. P. Popow, *Administratiwno-prawowyje woprosy zadierżanija grażdan*, w: *Trudy Wyższej szkoły MOOP SSR*, 1968, nr 20, s. 59 - 61.

Istotną, moim zdaniem gwarancją praworządności w trakcie rozpatrywania skarg i wniosków jest ustanowiony nadzór organów prokuratorskich i kontrolnych nad organami administracyjnymi. Art. 16 dekretu nakłada na te organy „obowiązek systematycznego nadzoru i kontroli nad wykonaniem obowiązującego prawa w dziedzinie rozpatrywania wniosków, podań i skarg obywateli, prowadzenia kontroli dokonywanych czynności we wszystkich ministerstwach i resortach, w podległych im przedsiębiorstwach, instytucjach, organizacjach [. . .] pociągając winnych naruszeń prawa, niedbalstwa, formalizmu, biurokracji i niewykonania przyjętych na podstawie podań i skarg decyzji, do surowej odpowiedzialności”. Dekret zaleca także, w uzasadnionych przypadkach, prowadzenie szerszych dyskusji na zebraniach załóg w zakładach pracy, wśród mieszkańców dzielnic miejskich, celem rozpatrzenia i rozstrzygnięcia problemów wynikających z napływających skarg i wniosków.

Dodatkową gwarancją zabezpieczenia praw obywatelskich jest istniejąca w ZSRR sądowa kontrola niektórych dziedzin administracji. Np. przekazano do rozstrzygnięcia sądów spory wynikłe na tle ukarania grzywną w związku z dekretem z dnia 21 VI 1961 r. „O dalszym ograniczeniu grzywien w trybie administracyjnym”. Obywatel ukarany grzywną może odwołać się w terminie dziesięciodniowym (art. 18) do sądu, który sprawę rozpatrzy z punktu widzenia legalności działania organu administracyjnego. Także inne decyzje organów administracyjnych, np. eksmisję z lokalu, można zaskarżyć do sądu, co stanowi istotne zabezpieczenie praw obywatelskich.

Znaczenie instytucji skarg i wniosków, jako gwarancji praw obywatelskich wiąże się, m. zd., z tezą głoszącą, iż realizacja praworządności w państwie socjalistycznym pociąga za sobą poszanowanie praw obywatelskich, przy czym jednoczesne doskonalenie środków służących jednostce do obrony jej praw, jest szczególną przesłanką służącą ogólnemu zapewnieniu poszanowania prawa³¹.

Mając na uwadze problem doskonalenia tzw. gwarancji prawnych, pragnę nawiązać do zmian, jakie zaszły ostatnio na odcinku radzieckiego prawa pracy. Konstytucyjna norma gwarantująca obywatelowi prawo do pracy (art. 118) wymaga dalszego skonkretyzowania w drodze ustawodawstwa zwykłego. Rada Najwyższa ZSRR w dniu 15 VII 1970 r. uchwaliła „Zasady ustawodawstwa pracy ZSRR i republik związkowych”³². Akt ten kontynuuje tradycje kodyfikacji radzieckiego ustawodawstwa pracy. Pierwszy radziecki kodeks pracy (tzw. KZoT) uchwalony został w końcu 1918 r.³³ i dawał wyraz warunkom komunizmu wojennego. Następnie, wraz z poprawą sytuacji, WCIK w dniu 9 XI 1922 r. uchwalił

³¹ Por. J. Starościak, *Kontrola praworządności działania organów administracji*, w: Państwo i Prawo, 1971, nr 11, s. 722.

³² Wiedomosti Wierchownogo Sowjeta SSSR, 1970, nr 29.

³³ SU RSFSR, 1918, Nr 87 - 88. s. 905.

kodeks pracy RFSRR³⁴ obowiązujący z wieloma zmianami na terenie RFSRR do dziś. Obecna kodyfikacja stanowi poważny krok w rozwoju stosunków prawa pracy, jak również, poprzez nowe skonkretyzowanie normy konstytucyjnej, daje wyraz ewolucji gwarancji praw jednostki.

Postanowienia „Zasad ustawodawstwa pracy” uwzględniają konieczności unowocześniania produkcji, określając obowiązki kierownictwa gospodarczego względem załogi i państwa. „Zasady” zawierają liczne postanowienia o warunkach podwyższania kwalifikacji i przygotowania do zawodu, przewidują odpowiednie ulgi w postaci wolnego od pracy czasu, premii itp., dla pracowników łączących naukę z pracą. W wyraźny sposób określone zostały obowiązki pracowników związane z przestrzeganiem dyscypliny pracy oraz przewidziane środki służące jej umocnieniu. Bogaty jest także przykładowo wymieniony zestaw wyróżnień i nagród³⁵.

U podstaw „Zasad ustawodawstwa pracy” leżała idea zagwarantowania możliwie najkorzystniejszych warunków pracy oraz zabezpieczenia socjalno-ekonomicznych praw pracowników. Obok tradycyjnych w państwie socjalistycznym uprawnień, takich jak prawo do pracy, do wynagrodzenia, wypoczynku, prawo do zrzeszania się w związki zawodowe, do ubezpieczenia społecznego, „Zasady” wprowadzają szereg nowych: prawo do higienicznych i bezpiecznych warunków pracy, do bezpłatnego zdobywania i podwyższania kwalifikacji zawodowych oraz prawo do udziału w zarządzaniu przedsiębiorstwem³⁶.

Szczególną rolę z interesującego nas punktu widzenia odgrywa, moim zdaniem, zasada ochrony trwałości miejsca pracy. Ustawa wprowadza zakaz (art. 9) nie uzasadnionej odmowy przyjęcia do pracy oraz enumeratywnie wylicza przyczyny upoważniające administrację zakładu do wypowiedzenia pracy (art. 17) przy zachowaniu zgody instancji związkowej (art. 18). W wypadku naruszenia tego trybu pracownik powinien zostać przywrócony na poprzednie stanowisko (art. 91) a za czas przymusowej nieobecności zakład obowiązany jest wypłacić mu średnią, ustaloną wyrokiem sądowym, równowartość poborów nie przekraczającą jednak trzechmiesięcznego wynagrodzenia (art. 92). Gwarancji praw pracownika służyć ma także ustanowienie materialnej odpowiedzialności osób winnych dokonania bezprawnego zwolnienia lub przeniesienia pracownika na inne stanowisko, jeżeli zwolnienie nastąpiło przy rażącym naruszeniu przepisów lub było skutkiem niewykonania wyroku nakazującego przywrócenie do pracy (art. 93). W tym przypadku sąd ustala rozmiary odszkodowania jakie na rzecz przedsiębiorstwa lub instytucji ponieść powinna osoba narażająca zakład na wypłacenie pracownikowi wynagro-

³⁴ SU RSFSR, 1922, Nr 70, s. 203.

³⁵ Por. S. A. Iwanow, *Nowa kodyfikacja radzieckiego ustawodawstwa pracy*, Państwo i Prawo, 1970, nr 11.

³⁶ Ibidem, s. 658.

dzenia za okres nieobecności z tego powodu w pracy (art. 94). W ten sposób ustawodawca zmierzając do zapewnienia trwałości pracy, przewidział szereg gwarancji chroniących obywatela przed bezprawnym rozwiązaniem umowy o pracę.

Ustawa poświęca wiele uwagi ochronie pracy (tytuł VII) zobowiązując pracodawcę do zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy (art. 57). W związku z postępowaniem technicznym w produkcji wzrasta niebezpieczeństwo zagrożenia zdrowia i życia pracownika. „Zasady” nakładają na administrację zakładu obowiązek systematycznego unowocześniania środków ochrony osoby pracownika, w szczególności przeciwdziałających powstawaniu chorób zawodowych. Służyc temu m. in. mają przepisy nakazujące wydawanie np. specjalnej odzieży, mleka, środków leczniczo-profilaktycznych, prowadzenia badań lekarskich, przeniesienia ze względów zdrowotnych na mniej uciążliwe stanowisko (art. 63 - 66). Ustawa przewiduje możliwość poniesienia materialnej odpowiedzialności zakładu w przypadku narażenia na szkodę zdrowia pracownika w związku z wykonywaną pracą (art. 67). Wiele uwagi poświęcono także ochronie pracy kobiet (tytuł VIII) i młodocianych (tytuł IX) oraz unormowaniu podstawowych ulg przysługujących osobom łączącym pracę zawodową z nauką (tytuł X).

Związki zawodowe według Zasad ustawodawstwa pracy są formą organizacji pracowników i zabiegają nie tylko o unowocześnienie produkcji oraz zabezpieczenie podstawowych praw pracowników, ale zapewniają także realizację prawa robotników i urzędników do uczestniczenia w zarządzaniu zakładem (art. 97). Poprzez instancje związkowa pracownicy kierują wnioski i postulaty dotyczące rozwoju produkcji, usprawnienia administracji oraz rozwiązywania spraw socjalno-kulturalnych zakładu. Następnym tego jest wyposażenie Ogólnozwiązkowej Rady Związków Zawodowych (WCSPS) w prawo inicjatywy ustawodawczej (art. 96). Zasady wprowadzają szczególną ochronę pracy działaczy wybranych do instancji związkowych (art. 99), co stwarza warunki możliwie pełnej ich aktywizacji w działalności związkowej.

Ustawa przewiduje szereg dalszych instytucji służących zabezpieczeniu praw pracownika np. ubezpieczenia społeczne (tytuł XIII), nadzór i kontrolę wykonania ustawodawstwa pracy (tytuł XIV), spory pracy (tytuł XI). Są to przepisy szczegółowo normujące tryb wykonania ogólnych zasad ustawodawstwa pracy. Szeroki zakres gwarancji praw pracownika przewidziany w Zasadach ustawodawstwa pracy nie oznacza jeszcze, iż tak właśnie wygląda rzeczywistość. Choć liczne są, co prawda, rozbieżności między literą prawa a praktyką³⁷, to jednak rozszerzanie i doskonalenie zakresu gwarancji prawnych daje, moim zdaniem, jed-

³⁷ Ibidem, s. 660, O. N. Sadikow, *Obszczije i specjalny je normy w graždanskom zakondatielstwie*, Sow. Gos. i Pr., 1971, nr 1, s. 39 - 40; F. M. Lewiant, *Obezpieczenije uczastia profsojuzow w uprawlenii proizvodstwem*, Sow. Gos. i Pr., 1971, nr 7, s. 51,

nostce nie tylko określone środki służące zabezpieczeniu praw jej przy-
sługujących. Umożliwia ono wypracowanie niezbędnych kryteriów praw-
nej oceny konkretnych warunków z punktu widzenia realizacji praw
obywatelskich, w przypadku natomiast konieczności dokonania zmian
obywatel wyposażony zostaje w prawne środki służące dochodzeniu przy-
znanego mu praw. Rozszerzanie formalnych gwarancji praw obywatel-
skich jest doniosłym czynnikiem sprzyjającym realizacji praworządności.
Rozwój stosunków społecznych pociąga bowiem za sobą konieczność sy-
stematycznego doskonalenia instytucjonalnych gwarancji praw obywa-
telskich w tym znaczeniu, iż przy ich wykorzystaniu stwarza się jed-
nostce szersze możliwości dochodzenia norm przewidzianych prawem.

IV

Realizacja praw obywatelskich wiąże się z funkcjonowaniem podsta-
wowych instytucji ustrojowych, a więc organów przedstawicielskich,
kontroli państwowej, sądów, prokuratury oraz z działalnością licznych or-
ganizacji społecznych. W dalszym ciągu pragnę pod tym kątem widzenia
scharakteryzować funkcjonowanie niektórych radzieckich organów pań-
stwowych. Chodzi o organizację kontroli państwowej unormowaną usta-
wą z dnia 9 XII 1965 r. O organizacji kontroli ludowej w ZSRR³⁸ oraz
wydaną na jej podstawie uchwałę KC KPZR i Rady Ministrów ZSRR
z dnia 19 XII 1968 r.³⁹ określającą tryb funkcjonowania organów kon-
trolnych. Kierowniczym organem jest związkowo-republikański Komit-
tet Kontroli Ludowej ZSRR, podlegają mu komitety kontroli ludowej re-
publik związkowych i republik autonomicznych, krajów, obwodów, ob-
wodów autonomicznych, okręgów, miejskich i rejonowych komitetów
kontroli ludowej oraz grupy i posterunki („posty”) kontrolne powoły-
wane na terenie wiejskich rad delegatów, w przedsiębiorstwach, kołcho-
zach, instytucjach, organizacjach, jednostkach wojskowych, a w ich skład
wchodzi pracownicy danego zakładu lub jednostki.

Szczególne znaczenie w dziedzinie realizacji praw obywatelskich ma
kontrola wykonywana przez najniższe ogniwa tego systemu tj. przez
grupy i posterunki kontrolne. Łączą one działalność etatowych pracow-
ników kontroli z aktywnym społecznym. O rozmiarach tej kontroli świad-
czyć mogą dane wskazujące, iż ogólna liczba społecznych inspektorów,
z reguły działających w najniższych ogniwach, wynosi obecnie ponad
8 mln osób⁴⁰. Zaledwie w okręgu moskiewskim funkcjonuje 289 komisji

S. A. Gołoszczapow, *Ochrana truda raboczich i służaszczich*, Sow. Gos. i Pr., 1971,
nr 9, s. 48.

³⁸ Wiedomosti Wierchnogo Sowjeta SSSR, 1965, Nr 49, s. 718.

³⁹ SP SSSR, 1969, Nr 1, s. 2.

⁴⁰ W. Gorkin, W. Stiepanow, *Organy narodnogo kontrolia w SSSR*, Moskwa
1968, s. 42.

kontroli społecznej skupiających 4307 inspektorów⁴¹, a na terenie Moskwy powołano 35,5 tys. społecznych grup kontroli, w których działa około 205 tys. inspektorów⁴². W całym Związku Radzieckim istnieje obecnie ponad 1 mln grup i posterunków kontrolnych⁴³.

Członków grup i posterunków wybierają pracownicy danego zakładu drogą jawnego głosowania i mogą już wówczas składać pod ich adresem określone postulaty. Grupy i posterunki prowadzą kontrolę wykonując polecenia Komitetu Kontroli Ludowej ZSRR przy współdziałaniu ze stałymi komisjami rad delegatów i poszczególnymi deputowanymi. Współpracują one także z instancjami związków zawodowych, w szczególności w dziedzinie kontroli warunków bezpieczeństwa i norm pracy⁴⁴. Ostatnie lata wiążą się z nagromadzeniem znacznych doświadczeń w sprawach partyjnego kierownictwa kontrolą w terenie. Obecna praktyka kształtuje się w większości przypadków w ten sposób, iż inspektorzy wybrani do grup i posterunków, zasiadają jednocześnie w kierowniczych instancjach partyjnych danego zakładu, co bardziej sprzyja sprawnemu wykonywaniu kierownictwa ze strony partii⁴⁵. „Należy usprawnić — czytamy w uchwałach XXIV Zjazdu KPZR — działalność kontroli ludowej, troszczyć się o to, żeby leninowskie idee o stałej i skutecznej kontroli ze strony szerokich mas nieustannie wcielać w życie”⁴⁶.

Komitety i grupy kontroli prowadzą także kontrolę uwzględniając wykonywanie uchwały KC KPZR i Rady Ministrów ZSRR z dnia 13 X 1969 r. O środkach usprawnienia i zmniejszenia kosztów utrzymania aparatu państwowego⁴⁷ oraz kontrolują, zgodnie z dekretem z dnia 12 IV 1968 r., tryb załatwiania skarg, wniosków i podań obywateli.

W przypadku, jeżeli w toku kontroli ustalone zostaną poważne naruszenia przepisów prawa organ kontroli uprawniony jest do: a) ukarania winnych w postaci podania ich niedociągnięć do wiadomości publicznej, zastosowania nagany lub surowej nagany, b) nałożenia na konkretne osoby obowiązku spłaty — zgodnie z uchwałą Rady Ministrów ZSRR z dnia 4 VIII 1969 r.⁴⁸ — odszkodowania w wysokości odpowiadającej rozmiarom wyrządzonej szkody w majątku państwowym, c) usunięcia ze stanowisk osób, które dopuściły się poważnego naruszenia prze-

⁴¹ *Gosudarstwiennyj i obszczestwiennyj kontrol w SSSR*, pod red. W. I. Turowcewa, Moskwa 1970, s. 196.

⁴² W. I. Turowcew, Ł. A. Ryzowa, *Diejstwitielnaja forma priwleczenija mas k uprawleniju dielami obszczestwa*, Sow. Gos. i Pr., 1969, nr 7, s. 16 - 17.

⁴³ *Gosudarstwiennyj i obszczestwiennyj kontrol ...*, op. cit., s. 202.

⁴⁴ Por. *Materiały XIV Sjezda profesjonalnych sojuzow SSSR*, Moskwa 1968, s. 55.

⁴⁵ *Gosudarstwiennyj i obszczestwiennyj kontrol ...*, op. cit., s. 203.

⁴⁶ XXIV Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, referaty i uchwały, Warszawa 1971, s. 299.

⁴⁷ SP SSSR, 1969, Nr 24, s. 139.

⁴⁸ SP SSSR, 1969, Nr 19, s. 109.

pisów prawa, dyrektyw partii, dyscypliny pracy, d) skierowania do organów prokuratorskich materiałów o kradzieżach i innych przestępstwach wykrytych w czasie kontroli. Jest to więc dostatecznie efektywny zespół środków służących wykonywaniu kontroli państwowej i w poważnym stopniu przyczynia się do zapewnienia realizacji praw obywatela na terenie zakładu pracy oraz w sferze kontaktów z organami państwowymi. Zaznaczyć można, iż w ZSRR grupy kontroli prowadzą swą działalność także i w sądach, kontrolując, np. wykonanie wyroków z zakresu stosunków pracy, terminów załatwiania spraw itp.

Poważną rolę w dziedzinie realizacji praw obywatelskich odgrywa problem funkcjonowania terenowych organów przedstawicielskich. W ZSRR na tym odcinku nastąpiły ostatnio pewne zmiany wiążące się z wydaniem dekretu z dnia 8 IV 1968 r. O podstawowych prawach wiejskich i osiedlowych rad delegatów⁴⁹ i dekretem z dnia 19 III 1971 r. O podstawowych prawach i obowiązkach rejonowych rad delegatów⁵⁰. Szeroko zakrojone są prace nad przygotowaniem odpowiedniego aktu o obwodowych radach delegatów⁵¹. Dla uwzględnienia rozpiętości problemu widać należy pod uwagę okoliczność, iż w ZSRR funkcjonuje obecnie 49 584 rad różnych stopni, w których zasiada 2081,7 tys. radnych. Wśród nich robotnicy stanowią 35%, kołchoźnicy — 35,7%, różni specjaliści i urzędnicy — 29,3%. Radni reprezentują 120 narodowości zamieszkujących ZSRR oraz poszczególne zawody i grupy społeczne⁵².

Jednym z czynników służących zapewnieniu więzi delegata z wyborcami jest przewidziany ustawą z dnia 30 X 1959 r.⁵³ tryb odwoływania radnych przez wyborców, jeżeli zawiedli pokładane w nich zaufanie. W praktyce zdarzają się takie przypadki, do chwili obecnej odwołano 11 deputowanych do Rady Najwyższej ZSRR, w RFSRR w 1968 r. odwołano 339 radnych, w 1969 r. — 185, w 1970 r. — 219⁵⁴. Oznacza to, iż tzw. prawa polityczne obywateli wykorzystywane są w coraz pełniejszym zakresie poprzez m. in. systematyczne rozszerzanie więzi społeczeństwa z radnymi. Nowe, wspomniane wyżej, ustawy nakładają na radnych obowiązek składania sprawozdań co najmniej dwa razy w roku. a na żądanie wyborców w każdej chwili. Dokładnie unormowana została instytucja interpelacji radnego. Interpelacja dotyczyć może każdej sprawy leżącej w kompetencji rady, a odpowiedź powinna być udzielona na tej samej sesji lub w szczególnych warunkach w terminie ustalonym

⁴⁹ *Wiedomosti Wierchownogo Sowjeta SSSR*, 1968, Nr 15, s. 196 - 197.

⁵⁰ *Wiedomosti Wierchownogo Sowjeta SSSR*, 1971, Nr 12, s. 132 - 133.

⁵¹ Por. *Powyszit rol prawowoj nauki w choziajstwiennym stroitielstwie*, Sow. Gos. i Pr., 1971, nr 11, s. 3 i nast.

⁵² I. A. Azowkin, *Miestnyje sowiety w sistemie organow własti*, Moskwa 1971, s. 19.

⁵³ *Wiedomosti Wierchownogo Sowjeta SSSR*, 1959, Nr 44, s. 222.

⁵⁴ A. Ch. Machnienko, *Nowe elementy w rozwoju ustroju państwowego ZSRR*, Państwo i Prawo, 1971, nr 11, s. 738 - 739.

przez radę. Po udzieleniu odpowiedzi na interpelację rada podejmuje odpowiednią decyzję.

Nowe akty o radach delegatów podporządkowały im szereg przedsiębiorstw terenowych i jednostek organizacyjnych. Rejonowym i miejskim radom podporządkowano np. przedsiębiorstwa terenowe dawniej podległe organom obwodowym. Rozszerzono także uprawnienia rad względem przedsiębiorstw i jednostek gospodarczych położonych na ich terenie, a podległych organom wyższym. Dotyczy to w szczególności możliwości interwencji rad w dziedzinie rozwiązywania problemów dotyczących zaspokajania bytowych i socjalnych potrzeb ludności zamieszkałej na danym terenie, związanych np. z budownictwem mieszkaniowym, wytwarzaniem artykułów powszechnego użytku, oświaty ludowej, zdrowia, kultury i in. Rejonowe i miejskie rady delegatów przyjmują w tych sprawach sprawozdania i informacje kierowników przedsiębiorstw, podejmują decyzje oraz zgłaszają postulaty pod adresem organów w stosunku do nich nadrzędnych.

Ważkim środkiem służącym zapewnieniu realizacji m. in. praw obywatelskich jest działalność komisji organów przedstawicielskich. Wspomniane ustawy oraz kształtująca się obecnie praktyka zmierzają do podniesienia roli komisji organów przedstawicielskich wszystkich stopni. Wiele rad przyznało stałym komisjom prawo podejmowania wiążących uchwał skierowanych do kierowników wydziałów komitetu wykonawczego danej rady, podległych instytucji i przedsiębiorstw, w sprawach związanych z realizacją uchwał rad, z wyjątkiem zmian w planie i budżecie. Niektóre rady delegatów zlikwidowały w ogóle poszczególne wydziały komitetów wykonawczych, przekazując ich zadania odpowiednim stałym komisjom⁵⁵. Wzrost znaczenia komisji rad, interpelacji radnego, możliwość jego odwołania, rozszerzenie uprawnień rad w dziedzinie zabezpieczenia środków służących zaspokojeniu potrzeb ludności, wzmocnienie ogólnej więzi rad z wyborcami, stwarza warunki bardziej wszechstronnej realizacji praw obywatela. Poważną rolę w tej dziedzinie odgrywają także socjalistyczne organizacje społeczne współdziałające z radami delegatów⁵⁶. W ten sposób wzrost znaczenia rad jest okolicznością wpływającą po pierwsze, na bardziej wszechstronne reprezentowanie i zabezpieczenie potrzeb miejscowej ludności, a więc i poszczególnych jednostek, po drugie, staje się czynnikiem służącym doskonaleniu organizacji i funkcjonowania pozostałych ogniw aparatu państwowego⁵⁷.

⁵⁵ Ibidem, s. 744.

⁵⁶ Por. Woprosy teoriii i istorii obszczestwiennych organizacii w SSSR, pod red. C. A. Jampolskiej i A. Szcziglika, Moskwa 1971, S. A. Awakian, *Aktualny je problemy organizacii otczietow dieputatow pieried izbiratielami*, w: *Wiestnik Moskowskogo Uniwersitieta*, Prawo, 1971, nr 6, s. 5 i nast.

⁵⁷ Por. S. S. Krawczuk, *Soczetanije w Sowietach cziert gosudarstwiennoj i obszczestwiennoj organizacii*, Sow. Diep. Trud., 1962, nr 1, s. 9.

Mając na uwadze tzw. instytucjonalne gwarancje praw obywatelskich przyjęte w ZSRR stwierdzić należy, iż ich rozwój charakteryzuje się następującymi cechami:⁵⁸ a) odpowiednim wzrostem ilości środków i instytucji służących zabezpieczeniu praw obywatelskich (zasada wszechstronności zabezpieczenia praw obywatelskich), b) zapewnieniu realności w możliwościach ich wykorzystania przez każdego obywatela, celem dochodzenia lub obrony praw mu przysługujących (zasada efektywności wykorzystania gwarancji), c) możliwości korzystania z gwarancji są udostępnione każdemu obywatelowi w pełnym zakresie (zasada jedności gwarancji). Błędne byłoby jednak twierdzenie, iż gwarancje praw obywatelskich w ZSRR osiągnęły stadium nie wymagające już dalszych udoskonalień. Ciągłe ich rozszerzanie jest jednym z podstawowych czynników ewolucji demokracji socjalistycznej i podobnie jak ta podlega nieustannemu rozwojowi.

Problem tzw. gwarancji prawnych praw obywatelskich kryje w sobie co najmniej dwie strony charakterystyczne dla tego typu środków prawnych. Po pierwsze, chodzi o rozszerzenie i doskonalenie instytucji mających charakter materialno-prawny, takich jak np. kodeks pracy. Po drugie, równie doniosłe znaczenie w procesie realizacji praw obywatelskich odgrywają normy określające procedurę załatwiania szeregu spraw, np. wniosków i zażaleń obywateli skierowanych do organów państwowych, jak i sam sposób funkcjonowania podstawowych instytucji ustrojowych. Właściwe zabezpieczenie praw obywatelskich w państwie socjalistycznym nastąpić dopiero może w przypadku jednoczesnej realizacji norm materialnych i proceduralnych. Jedne i drugie powinny podlegać ciągłemu rozwojowi i doskonaleniu w trakcie podnoszenia się obiektywnych możliwości zaspokajania przez państwo socjalistyczne w coraz wyższym stopniu praw obywatelskich. Stabilność i regres w rozwoju prawnych środków ochrony praw obywatelskich, stać się może przyczyną wzrostu biurokratyzacji aparatu państwowego, jak również w szerszym znaczeniu, sprzyjać może powstawaniu sytuacji konfliktowych między obywatelem a państwem, poprzez m. in. brak środków służących normalnemu usuwaniu takich konfliktów.

LES DROITS ET LES LIBERTÉS CIVIQUES DANS LE CONSTITUTIONALISMS SOVIÉTIQUE

Résumé

Cet article est consacré aux problèmes de l'évolution des droits civiques en URSS interprétés également par l'auteur dans des catégories de relations théoriques plus générales entre l'état socialiste et le citoyen. Dans la première

⁵⁸ Por. W. N. Skobiełkin, *Juridyczieskije garantit trudowych praw raboczich i służaszczich*, Moskwa 1969, s. 26 - 27.

partie de l'article l'auteur présente un bref aperçu de l'évolution de cette institution durant la période allant de la révolution socialiste en Russie à l'adoption de la Constitution de l'URSS en 1936. La suite de l'article est consacrée aux principaux problèmes auxquels se heurte l'institution actuellement en vigueur des droits civiques dans le constitutionalisme soviétique du point de vue des garanties juridiques qui la protègent. L'auteur y attire l'attention sur la liaison réciproque entre les garanties dites formelles et les garanties matérielles. Dans la caractéristique des garanties formelles l'auteur s'occupe surtout de l'institution des plaintes et motions, présentant l'état juridique actuellement en vigueur en URSS. On a particulièrement souligné l'importance qu'ont pour les problèmes des garanties des droits civiques, les résolutions du XX-ième Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique condamnant les méthodes actuellement en vigueur et étroitement liées au culte de l'individu. Pour terminer l'auteur présente ses considérations relatives au problème des perspectives d'évolution des droits civiques parallèlement aux perspectives d'évolution du système d'état socialiste.